

สุนทรภู์-ครุมีแขก

จากโซนาต้าถึงเพลงทยอยเดียว

อดิเทพ ภัทรเดชไพศาล

ความเคลื่อนไหวของความคิดและระบบปรัชญาของตะวันตก ที่เน้นการใช้ “เหตุผล” ของเดส์การ์ต (Rene Descartes 1596-1650) นั้นสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะมนุษยนิยมที่เริ่มปรากฏขึ้น พร้อมๆ กับแนวคิดเรื่องความเป็นปัจเจก ดังหนังสือ Optics ที่เดส์คาร์ตเขียน ก็แสดงให้เห็นว่าภาพที่ปรากฏขึ้นในตาเรานั้นหาใช่การสำแดงออกของพระเจ้าไม่ แต่เป็นภาพการสะท้อนแสงกลับหัวผ่านเรตินาของเราเท่านั้น

ว่าที่จริงลักษณะปัจเจกในงานจิตรกรรมของฝรั่งเห็นได้จากในงานของดา วินชี (Leonardo da Vinci) และเดลลา ฟรานเชสกา (Piero della Francesca) แล้ว (ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16) ที่เริ่มมีการวาดภาพแบบมีมิติตื้นลึก อันเป็นการสำแดงออกซึ่งความเป็น “ปัจเจก” ของผู้วาดนั่นเอง (คือการที่ภาพทั้งภาพเป็นการแสดงมุมมองจากตำแหน่งที่ผู้เขียนภาพยืนอยู่ตำแหน่งเดียวเท่านั้น¹)

ส่วนของดนตรีตะวันตก “เพลงเดี่ยว” อย่างโซนาต้า (sonata) เกิดขึ้นมาพร้อมกับแนวคิดปัจเจกนิยม เช่นนี้ด้วยเช่นกัน เห็นได้จากช่วงเวลา เพลงเดี่ยวได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เพลงเดี่ยวอย่าง sonata นี้ค่อยๆ สร้างแบบแผน sonata form ขึ้นมาด้วยระยะเวลายาวนาน อันเป็นแบบแผนที่เคร่งครัดและเต็มไปด้วย “เหตุผล” ซึ่งพอถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 แนวคิดที่เริ่มต้นโดยเดส์คาร์ตนี้ก็เห็นได้ชัดว่ากลายเป็นความเชื่อของชนชั้นกลางส่วนใหญ่ในตะวันตกไปแล้ว

ยิ่งกรณีของโมซาร์ท (Amadeus Mozart พ.ศ. 2299-2334 หรือ ค.ศ. 1756-1791) ที่ร่วมสมัยกับคานท์ (Immanuel Kant พ.ศ. 2267-2347 หรือ ค.ศ. 1724-1804) นักปรัชญาชาวเยอรมันที่เชื่อในเจตจำนงเสรี (Free will) การเป็นศิลปินอิสระจึงเป็นสิ่งที่น่าพิศมัยมากกว่าการรับใช้ราชสำนักหรือคริสตจักรอย่างจืดชืด เห็นได้จากช่วงปลายชีวิตที่โมซาร์ทได้ลาออกจากตำแหน่งในอาณัติของอาร์ชบิชอปมาใช้ชีวิตเป็นศิลปินอิสระ และสร้างงานที่เข้าถึงประชาชนคนชั้นกลางส่วนใหญ่ไว้เป็นจำนวนมาก

¹ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ตรงข้ามกับภาพสองมิติก่อนหน้านี้ ที่แบนราบ และไม่มีมุมมองเพียงมุมเดียวแบบนี้

แต่แนวคิดแบบปัจเจกนิยมนี้ก็มาพร้อมกับการยกย่องศิลปินจนเกินจริง และทำให้งานศิลปะกลายเป็นทิพย์ ศิลปินคือมนุษย์พิเศษ **ดา วินชี** เป็นอัจฉริยะ นักเขียนภาพไม่ใช่แค่ “ช่าง” อย่างแต่ก่อนอีกแล้ว แต่เป็น “ศิลปิน” ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในศิลปะทุกแขนง และเป็นสิ่งที่ทำให้ศิลปะกลายเป็นบางสิ่งที่แยกตัวออกมาจากชีวิตประจำวันของมนุษย์ ดูห่างไกลและจับต้องได้ยากขึ้น

และในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้นเอง ขณะที่ sonata form กำลังก่อร่างสร้างตัวขึ้นมา ก็เป็นจังหวะเดียวกันกับที่อังกฤษเริ่มบุกอินเดีย และเป็นจุดเริ่มต้นแห่งจักรวรรดินิยม

ยิ่งมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 การค้าในอยุธยาที่คึกคัก ย่อมส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ การศึกษากันและกันผ่านการค้าขาย แนวคิดต่างๆ ของทางตะวันตกย่อมไหลเวียนมาทางตะวันออกอย่างสยามประเทศด้วยเหตุนี้

มีข้อความหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่า **สุนทรภู่** ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ. 2329-2398 หรือ ค.ศ. 1786-1855) มีความรู้เกี่ยวกับชาติต่างๆ เป็นอย่างดี ดังใน **รำพันพิลาป** ที่ท่านแต่งขึ้นเมื่ออายุได้ 65 ปี ได้กล่าวถึงเมืองต่างๆ ไว้มาก เช่นชาว มะละกา อินเดีย มังกล่า (เบงกอล) และเมืองลังกา (เกาะศรีลังกา) เป็นต้น

ดังนั้นเมืองลังกาของนางละเวงในเรื่อง **พระอภัยมณี** จึงเป็นเกาะที่มีอยู่จริง ไม่ใช่เรื่องในจินตนาการเท่านั้น ยิ่งกว่านั้น สุนทรภู่อยังรู้อีกด้วยว่าเกาะลังกาขณะนั้นถูกยึดครองโดยอังกฤษแล้ว ท่านจึงแต่งให้นางละเวงเป็นกษัตริย์ผู้หญิง (ที่ได้ครองเมืองลังกาเพราะพ่อถูกฆ่า) เทียบเคียงกับราชินีของอังกฤษสมัยนั้นคือ **ควีนวิกตอเรีย** นั่นเอง

ยิ่งในตอนนี้นางละเวงส่งภาพเขียนของตัวเองไปที่เมืองทมิฬ (อินเดียใต้) แล้วทำวละมานแห่งเมืองทมิฬเดินทางมาหานางละเวงที่เกาะลังกานั้น ก็บรรยายฉากที่มีการจัดห้องนอนให้ทำวละมานอย่างฝรั่งๆ ได้อย่างสมจริง มีการเอ่ยถึงเครื่องมือที่ “ถึงนาที่ตีระฆังเสียงหึ่งหึ่ง” ซึ่งก็น่าจะเป็นนาฬิกาฝรั่ง หรืออย่างตอนบรรยายการแสดงดนตรีท่านก็เขียนไว้ว่า

ฝ่ายสุรางค์นางบำเรอเสนอนหน้า	รินสุราแลชม้อยคอยถวาย
สาวสำหรับขับเคียงเมียงชม่าย	ประสานสายซอด้วงเสียงวังเวง
แล้วขับขานประสานเสียงสำเนียงเรื้อย	ช่างจำเฝื้อยขอเลาะล้วนเหมาะเหม็ง
บ้างไขกลดนตรีให้ตีเอง	ได้ฟังเพลงเพลิดเพลินเจริญใจ

ซึ่งในสองวรรคสุดท้ายนั้นเห็นที่จะหมายถึง **กล่องดนตรี** หรือ music box นั่นเอง

แนวคิดแบบใหม่ที่มาพร้อมกับความเป็นปัจเจกแบบของฝรั่งจึงส่งผลให้เกิดกวีอย่างสุนทรภู่ ซึ่งสิ่งนี้ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่ล้วนมีเหตุผลมารองรับประกอบกันอย่างหนาแน่น เริ่มจากการที่สุนทรภู่เป็นชนชั้นผู้ดีที่เกิดในวังหลวง เมื่อเข้ารับราชการก็เป็นทีโปรดปรานของรัชกาลที่ 2 ได้รับพระราชทานเรือนแพ ริมน้ำเจ้าพระยา ตรงท่าช้างวังหลวง ซึ่งเป็นย่านเรือนแพของขุนนาง “ผู้ดี” เป็นศูนย์กลางของข้าราชการที่ทำงานในวังหลวง เป็นถิ่นที่ทรงอิทธิพลและย่อมมีผู้ไปมาหาสู่เสมอ ซึ่งรวมถึงพ่อค้าทั้งภายในและภายนอกที่เป็นชาวต่างชาติ เช่นจีน ฝรั่ง แวก (ชวา-มลายู) เป็นต้น สุนทรภู่อ่านย่อมต้องเคยแลกเปลี่ยนความคิดและรู้เห็นเรื่องราวของต่างชาติ มากอีกด้วยเหตุอันนี้

เพลงเดี่ยวแบบใหม่ที่เล่ากันภายหลังว่าเป็นของ **ครูมีแขก** ก็เริ่มประดิษฐ์ขึ้นในรุ่นราวคราวเดียวกันนี้ เพลงเดี่ยวแบบนี้แปลกออกไปจากขนบเดิมของคนตรีไทย เพราะไม่มีการดัน และผู้เล่นจะต้องจำทำนองให้ได้ อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง² ซึ่งเป็นเรื่องยากและก่อให้เกิดบุคลิกภาพส่วนตัวของนักดนตรีขึ้นเช่นเดียวกับดนตรีตะวันตก มีความเป็นปัจเจกและมีอัตลักษณ์ของตัวเอง ดังที่สุนทรภู่อ่านเคยอ้างถึงว่า

ครูมีแขกคนนี้เขาดีครั้น

เป่าทยอยล่อยลั่นบรรเลงลือ

สุนทรภู่เองเป็นคนรุ่นเดียวกับครูมีแขก และยังคงเป็นคนบอกบทละครให้กับคณะนายบุญยังอีกด้วย ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ท่านจะรู้จักเพลงดนตรีต่างๆ เป็นอย่างดี ส่งผลให้จินตนาการกว้างไกลสร้างสรรค์พระอภัยมณีที่ใช้ดนตรีเป็นอาวุธ (ดนตรีคือหนึ่งในศิลปศาสตร์ 18 ประการ)

โลกทัศน์ของสุนทรภู่ในเรื่องดนตรีจึงกว้างขวางลึกซึ้ง และสิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือการสู้รบที่กระทำผ่านเสียงเพลงของพระอภัยมณีนั่นเป็นแนวคิดที่ว่าด้วย “สันติภาพ” บอกเล่าถึงการไม่ทำร้ายกันและกัน (ในเชิงสัญลักษณ์) แนวคิดเช่นนี้ในสยามประเทศเมื่อสองร้อยปีก่อนถือเป็นเรื่องพิเศษ

แต่ที่น่าแปลกใจก็คือแม้จนกระทั่งปัจจุบัน แนวคิดแบบนี้ก็ดูเหมือนจะยังคงเป็นเรื่องพิเศษอยู่

หนังสืออ่านเพิ่มเติม:

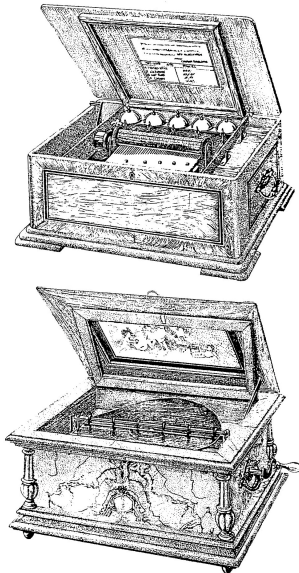
อันดามัน สุวรรณภูมิ โดยสุจิตต์ วงษ์เทศ

เอกสาร ประวัติย่อสุนทรภู่ โดยสุจิตต์ วงษ์เทศ (download ได้จาก website: www.sujitwongthes.com)

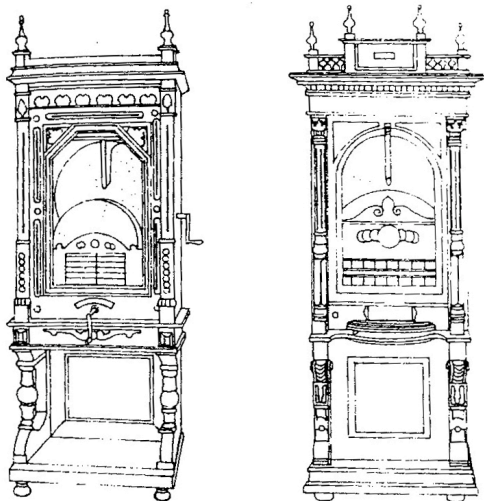
² อย่างไรก็ตาม ผมไม่มั่นใจว่าลักษณะที่ต้องจำโน้ตทุกตัวของเพลงเดี่ยวเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร แต่ผมไม่ค่อยเชื่อว่าเพลงทยอยของครูมีแขกที่สุนทรภู่อ่านถึงจะเป็นไปในลักษณะนั้น และเห็นว่าการที่ต้องท่องจำตัวโน้ตทุกตัวให้ได้นั้น น่าจะเกิดขึ้นในช่วงหลังจากนี้ ในขณะที่ “สำนัก” ของครูต่างๆ เริ่มลงหลักปักฐานแล้ว

(ล้อมกรอบลงสีพื้น)

กล่องดนตรี หรือ music box

ประดิษฐ์ขึ้นครั้งแรกโดยช่างนาฬิกาชาวสวิส ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 (สมัยกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 กล่องดนตรีประเภทที่ใช้กระบอกบันทึกโน้ตเพลง (บน) ได้รับความนิยมทั่วไป จนกระทั่งเสื่อมความนิยมลง เมื่อมีการประดิษฐ์จานบันทึกโน้ตเพลงที่มีคุณสมบัติดีกว่า (ล่าง)

กล่องดนตรีขนาดใหญ่ชนิดที่ใช้จานบันทึกโน้ตสามารถเปลี่ยนเพลงได้เป็นจำนวนมาก นิยมวางในร้านเหล้าร้านกาแฟทั่วไปในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยให้ลูกค้าหยอดเหรียญเลือกเพลง กล่องดนตรีขนาดใหญ่แบบนี้ปรับเปลี่ยนกลายมาเป็น “ตู้เพลง” ในปัจจุบันนั่นเอง